

**Голові спеціалізованої вченої ради ДФ 47.053.005
у Рівненському державному гуманітарному університеті**

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора філософських наук, професора Чорноморця
Юрій Павловича на дисертацію Ричко Вікторії Юріївни «Почаївська
лавра: її історична роль та етнічна ідентифікація у сучасному
українському суспільстві», подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 031 – релігієзнавство**

Представлене дисертаційне дослідження є спробою підведення підсумків релігієзнавчого вивчення феномену Почаївської Лаври як фактору розвитку релігійної та етнічної ідентичності українського народу. Слід відзначити, що історія Почаївської Лаври привертала увагу значної кількості дослідників, серед іншого і як фактор релігійно-етнічної ідентифікації, як фактор культурно-релігійного розвитку нації. Почаївська Лавра стала другою за значимістю святинею українського православ'я, тоді як першою була Києво-Печерська Лавра. Культ печерських святих відіграв важливу роль у часи могилянського відродження XVII століття. Поява другої Лаври в Україні стала ознакою багатства духовного простору України, визнанням існування другого полюсу для цього простору.

Актуальність та наукова значущість представленого дисертаційного дослідження пов'язані з тим, що українська ідентичність православ'я для України є не єдиною, а конкурує із з альтернативною ідентичність, яку часто характеризують як російську традицію православ'я. На наше переконання, проросійська традиція всередині українського православного православ'я має певні відмінності від власне російської православної ідентичності. Але в цілому внутрішня амбівалентність в українському православ'ї не є природною характеристикою національного типу православ'я, але наслідком того, що

чужі українському православ'ю елементи прищеплювалися до самого осердя національного православного життя.

Те, що об'єктом для експериментів із насадження елементів інших традицій стали впливові монастирі не викликає здивування. Для православ'я монастирі є важливими елементами релігійної культури вже з IV століття. Георгій Флоровський відмічає у статті «Імперія та пустеля», що у час, коли християнство стало державною релігією імперії, всередині Церкви виник опозиційний рух, який прагнув до особливої святості, до збереження духу початкового християнства, до цілісного і повного виконання радикальних євангельських заповідей, до особливого переживання досвіду богоспілкування. Чернечий рух, який почався саме як певна альтернатива до офіційної реальності державно-церковних відносин довго «приручався» спочатку церквою, а потім і державою. Особливим історичним парадоксом християнського світу став той факт, що монастирі, які виникали як осередки контркультури, стали центрами існування та розвитку панівної середньовічної культури. Важлива культуротворча роль монастирів виявилася у процесі переходу від культури пізнього середньовіччя до культури раннього модерну. Монастирі ставали не лише центрами культури, освіти, економіки, але і потрапляли у центр тогочасних культурних війн, які пришвидшували написання та друк книг.

Від середньовічної культури відтворення традиції, в якій нові елементи вводять поступово назавжди у православній монастирській культурі зберігається світоглядний консерватизм, який стає у часи пізнього модерну та сьогодні сприятливим ґрунтом для фундаменталістських експериментів, реваншизму, змішання релігії та ідеології.

Ще одна важлива риса внутрішнього протистояння у монастирській культурі підмічена у «Повісті временних літ», де при описі заснування Києво-Печерської лаври відмічається аскетизм як джерело її постання, і говориться про відмінність таких монастирів від тих осередків чернецтва, що існують у містах на гроші князів та бояр. Протиставлення справжніх монастирів, де

створені умови для усамітнення та аскетичних подвигів та монастирів, які серед великих міст мають лише подобу справжнього чернецтва, відоме ще з візантійських часів. Особливим місцем, яке жило аскетичну традицію у православ'ї, став Афон. Вся чернеча традиція українських монастирів намагається віднаходити власну генезу у афонському чернецтві або безпосередньо, або опосередковано.

Найбільш відомим випадком безпосереднього впливу Афону стала Києво-Печерська Лавра, і вже від неї Почаїв переймає історичну естафету згідно з переказами та із логікою історичних змін. Але при цьому символічне значення Почаєву закріплюється через безпосереднє чудо явлення Божої Матері. Цікаво, що Божа Матір у переказах про заснування Києво-Печерської Лаври стає безпосереднім учасником побудови Успенської церкви, і при побудові її стається чудо, аналогічне до того, що сталося із Гедеоном. Але виникнення Почаївської Лаври пов'язується із таким чудом явлення Божої Матері, що є аналогічним до явлення неопалимої купини Мойсею. Можна сказати, що у часи історичних випробувань перекази про це чудо були фактично декларацією про новий завіт з православним народом. Це був знак не лише надії на краще майбутнє, але і знак істинності православної віри, знак істинності християнства взагалі. Надзвичайно важливо, що Почаїв став центром народної релігійності багато у чому завдяки саме такому відчуттю особливої благодатності цього місця: у народній релігійній уяві воно поставало не як плід людських трудів, а як дар від Бога і Богородиці. Як такий дар, Почаїв ставав для народу тим, що Жан-Люк Марйон назвав «насиченим феноменом», місцем особливої епіфанії Бога, місцем, де таємниця трансцендентного явно присутня, але залишається непізнаванною містерією. Відмітимо, що містеріальності додавали і практики поклоніння чудотворній іконі на ранковому богослужінні, і пов'язане з певними труднощами відвідування печерки святого Йова Почаївського. Додаткову напруженість очевидності явленості надприродної сили надають практики екзорцизму, сьогодні додатково освячені через канонізацію найбільш відомого екзорциста

Амфілохія Почаївського (до схими – Йосифа). У цьому контексті зрозуміло, що сповідуватися і причастися у Почаєві для багатьох вірних – це як наново вступити у завіт із Богом, пережити нове духовне народження.

Звичайно, що такого роду місце не могло не стати предметом для культурно-релігійних війн ідентичностей. І якщо ще кілька десятиліть тому культурно-релігійна війна Почаєва була спрямована проти атеїстичного режиму, який намагався знищити релігію та Почаївську лавру як монастир, то тепер ця війна стала яскраво антиглобалістичною, спрямованою проти тих «спокус цивілізації», що їх сьогодні символізує Захід. При цьому свідомо або несвідомо насельники Почаївської Лаври та їх прихильники стають адептами однієї із сил, що борються за лідерство у світі, який глобалізується, борються, маючи за власний інструмент альтернативний проєкт глобалізації, альтернативну ідеологію. У протистоянні дійсним та гаданим небезпекам західного секуляризму і глобалізму чернецтво Почаєва приймає фундаменталістичну ідеологію. В основному ця ідеологія пронизана реваншистськими ідеями консервативного крила російського православ'я. Але також маємо і деякі риси румунського фундаменталізму, як то спрямованість на безпосереднє спілкування з Богом, утворення між вірними горизонтальних зв'язків, спрямованість на соціальну діяльність.

Висока актуальність, теоретична і практична значимість роботи викликані не лише самою її тематикою, але і методологією, яка пропонується дисертанткою. Продовжуючи розвиток релігієзнавчої герменевтики текстів та дискурсів за допомогою нового звернення до сучасного інструментарію гуманітарних наук, особливо – філософії та наратології, дисертантка досягає значних результатів. Слід відмітити, що дисертації, які прослідковують співвідношення релігійного та етнічного елементів ідентичності, аналізують боротьбу традиційних елементів із субкультурним фундаменталізмом, не завжди відрізняються пропозиціями оновленої методології. У даному випадку така методологія створена та її використання забезпечує досягнення новизни. Відмітимо, що пошук власної методології дисертантка починає після

грунтовного огляду джерельної бази дослідження, і це дозволяє напрацювати методологію, що «заточена» на конкретну проблематику дисертації та конкретний характер джерел представленої роботи. Після огляду пропозицій вітчизняних науковців щодо бачення проблематики історичного розвитку і сьогоdnішнього стану співвідношення релігійно-етнічних ідентичностей в українському релігійному просторі, дисертантка пропонує власне бачення методології, спираючись на класичні досягнення зарубіжних дослідників та останні новаторські пропозиції українських релігієзнавців. Показується придатність пропонованої методології для дослідження процесів в релігійному просторі сучасної України та для дослідження фундаменталістичної субкультури, що розвивається навколо Почаївської Лаври.

Другий розділ є збалансованим підведенням підсумків релігієзнавчих досліджень історичних трансформацій релігійно-етнічної та релігійної культурної ідентифікацій Почаївської лаври. Особливо б хотілося відмітити, що в історії Почаївського монастиря прослідковуються різноманітні впливи еліт та народних мас на формування його ідентичності, а також аналізуються впливи монастиря на ідентифікацію еліт і народу. На прикладі таких діячів як Йов Залізо або Антоній Храповицький також стає очевидною особлива велика роль особистості у історичних трансформаціях цих ідентичностей. Але також показано і обмеженість впливів, які ставили за мету зміну всієї ідентичності православ'я в Україні та зміну всієї ідентичності Почаївського монастиря. Якими б не були вектори впливів інших релігійно-етнічних ідентифікацій, вплив їх був доволі обмежений. Українська православна ідентичність, з її особливим синтезом культурних елементів Заходу і Сходу, історично перемагала у боротьбі навколо Почаєва, та має сьогодні найбільші історичні шанси на перемогу у трансформаціях, не дивлячись на систематичні зусилля представників російської та проросійської православних ідентичностей.

Головним досягненням дисертації є аналіз сучасних трансформаційних процесів релігійно-етнічної ідентифікації Почаївської Лаври. В третьому розділі маємо не лише глибоку рефлексію, звичну для всього дослідження, але

і залучення у науковий обіг принципово нових матеріалів. Третій розділ має велике теоретичне та практичне значення, має власні численні «родзинки», що відображено у тезах новизни всієї дисертації. Ці тези новизни та загальні висновки дослідження у дисертації всебічно обґрунтовані, дисертантка показала себе як зрілий науковець.

Високо оцінюючи усі здобутки дисертаційного дослідження, які ми тут не будемо детально переказувати, відмітимо ряд наших побажань до дисертантки, врахування яких дозволило би поглибити дослідження у подальшій роботі.

1. При аналізі мотивів наростання фундаменталізму та проросійських проявів у сьогоденні Почаєва упущено із виду економічний мотив. А саме, бути фундаменталістами та залякувати паломників просто вигідно – такі люди більше жертвують, намагаючись заслужити спасіння. Також Почаїв є проросійським, бо вкорінилася звичка догоджати паломникам із Росії, які хочуть почувати себе комфортно, і за таких умов жертвують ченцям як «своїм людям», що «перебувають у оточенні ворожого середовища» як «форпост Росії» (за словами митрополита Августина Маркевича із УПЦ МП).

2. Основний архітектурний ансамбль Почаївської Лаври відображає особливий український культурний синтез Сходу та Заходу. Цей ансамбль до революції 1917 року намагалися змінити побудовою Троїцької церкви у російському стилі. Зараз завершено будівництво грандіозного собору у російському академічному стилі, що мало б згладити нарешті домінування західного стилю, надавши нового естетичного і символічного звучання для всього архітектурного ансамблю монастиря. Вважаємо, що слід було б глибше проаналізувати сучасні тенденції такої боротьби за ансамбль монастиря.

3. Можливо краще було б мінімізувати об'єм другого розділу, ще більше розширивши третій розділ, у якому авторка повністю уникає реферативності та проявляє себе як зрілий самостійний дослідник (так само як у підрозділі 1.2.). Зокрема, третій розділ значно виграв би, якби були надані конкретні практичні пропозиції для державних органів влади та аналітичних центрів

щодо можливих кроків з українізації Почаївської Лаври, відновлення її української ідентичності. І мова могла б іти не лише про ті заходи, що пов'язані з перевихованням ченців та їх впливом на вірних. Культуротворча діяльність може змінювати ідентичність. Вже зараз, не дивлячись на панування російських та проросійських елементів у почаївській субкультурі, Почаїв став одним із центрів видання християнської дитячої та популярної літератури українською мовою. Ченці монастиря перекладають значну кількість книг українською, докладають зусиль для їх розповсюдження через дітей, молоді. Українською видаються також нотні збірники духовних піснеспівів. Вважаємо, що можна було запропонувати програму підтримки і розвитку такого роду елементів української культурної експансії усередині почаївського середовища. Можливим є утворення почаївського братства та видання від його імені значної кількості важливих книг і журналів, які б розкривали актуальні позиції відкритого православ'я, контекстуалізували б християнських гуманізм до українських реалій сьогодення.

4.Значно могло б посилити дослідження розкриття того, що навколо Почаєва сьогодні відбувається протистояння цінностей. А саме, протистоять загальнохристиянські, загальноправославні цінності, цінності українського християнства – з одного боку. І цінності російського та проросійського фундаменталізму – з іншого. Релігієзнавча аксіологія активно розвивається сьогодні, і ширше застосування її інструментарію у дисертації дозволило б краще розкрити характер сьогоденішнього протистояння та його можливі перспективи. Зокрема, відмітимо, що відмова від фундаменталістичних цінностей та повне прийняття цінностей загальнохристиянських, загальноправославних, українських сьогодні є можливим з багатьох причин. По-перше, зміна цінностей відома в історії релігій та вона дійсно може бути фактором для миттєвих трансформацій ідентичностей. По-друге, сьогодні українські елементи не можуть бути нескінченно упосліджувані через міфологеми про «розкольників», оскільки ПЦУ як канонічна церква буде раніше чи пізніше визнана Почаївським монастирем. Тут показовим є приклад

того, як РПЦЗ у Америці відмовлялася від всякої взаємодії практично з усіма іншими православними та як ця відмова відійшла у минуле в останні 15 років. Ідейні засади Почаївської субкультури близькі до ідейного фундаменталізму РПЦЗ, і якщо РПЦЗ пережила певні зміни у власному ставленні до інших, то подібні зміни можуть бути і у випадку Почаєва. А повноцінне примирення, сопричастя і навіть об'єднання вже будуть залежати від того, наскільки ПЦУ буде ефективно втілювати у власній реальності та являти для інших загальні православні цінності. Всі ці та інші аспекти доводять, що застосування релігієзнавчої аксіології могло б бути кращим і пліднішим.

Підсумовуючи зазначимо, що зроблені зауваження мають рекомендаційний характер для подальшої науково-дослідницької роботи автора і не заперечують концепції і змісту дисертації загалом, не ставлять під сумнів цінності одержаних в ході дослідження результатів.

В цілому вважаємо, що дисертаційне дослідження **Ричко Вікторії Юрївни «Почаївська лавра: її історична роль та етнічна ідентифікація у сучасному українському суспільстві»** є самостійним, логічно завершеним науковим дослідженням, виконаним на належному науково-теоретичному рівні та має велике практичне значення. За своєю актуальністю, новизною і змістом дисертація повністю відповідає вимогам «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 167, та «Вимогам до оформлення дисертації», затвердженим наказом МОН України від 12.01.2017 № 40, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 031 – релігієзнавство.

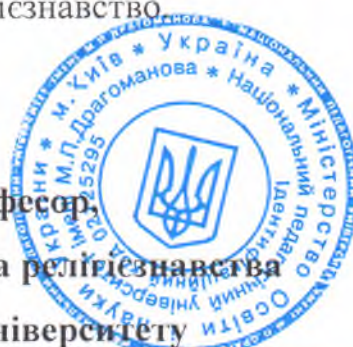
Офіційний опонент,

доктор філософських наук, професор

професор кафедри богослов'я та релігієзнавства

Національного педагогічного університету

імені М.П. Драгоманова

Чорно
Ю. П. Чорноморець
Підпис: Зав. кафедрою
ІПУ ім. М.П. Драгоманова
Підпис
«21» 10 2020р.